

4. korszak: Az egyház intézményének szerveződése a IV. Lateráni Zsinattól a Trienti Zsinatig

1) Az egyház terjedésének földrajzi és politikai színtere

1250: A Német-római Császárság ereje meggyengül: önálló fejedelemségekre, tartományokra esik szét. A tényleges hatalmat ettől kezdve hét választófejedelem gyakorolja.

13. század: Keleten a század első harmadában a mongol (tatár) törzsek, a század közepétől pedig az egyiptomi mamelukok veszélyeztetik a Bizánci Birodalmat.

A Közép-Ázsia sztyeppéin élő, nomád állattenyésztéssel foglalkozó mongol (tatár) törzseket Dzsingisz kán egyesítette. Uralma (1206–1227) alatt erős katonai állam szerveződött, melynek fő célja a hódítás lett, és hatalmas birodalommá fejlődött. A 13. század első harmadától a mongolok kifosztották Kijevet, majd a Bizánci Birodalom és Európa ellen indultak.

Az egyiptomi araboktól 1250-ben a mamelukok dinasztiája vette át a hatalmat. Az arab mamlúk vagy mameluk név török és mongol származású rabszolgákat jelöl, akiket a muszlim uralkodók katonákként és testőrökként alkalmaztak. A 13. század közepének Egyiptomában ezek a testőrök kerültek uralomra, élükön a testőrparancsnokból lett szultánnal. A Kairóban székelő mamlúk szultánok hódító hadjárataik során hatalmukat Antióchiáig, illetve az iszlám szent helyekig, az arabiai Mekkáig és Medináig is kiterjesztették.

1274: a II. Lyoni Zsinat

A zsinaton a keletiek és a nyugatiak aláírtak egy egyesülési dokumentumot, ám ez a politikai indíttatású felszínes megegyezés nem volt hosszú életű: érvényre jutását megakadályozta a görög nép, a pápság és a szerzetesség kemény ellenállása.

A hét szentséget az egyetemes zsinatok közül hivatalosan először ez a zsinat említi. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az egyházban ekkor jött létre a hét szentség, hanem azt, hogy ekkor tudatosították, melyek azok a liturgikus cselekmények, amelyek reálszimbólumként biztos, hogy megjelenítik Krisztus titokzatos valóságát.

13-14. sz.: a Bizánci Birodalom kis-ázsiai részén megszületik az Oszmán Birodalom.

A Kis-Ázsiában a nyugati törzsszövetséghez tartozó törökök a 13. században függetlenítték magukat a szeldzsukoktól. Oszmán nevű uralkodójuk (1281–1326) szervezte őket katonai állammá. Évtizedek szívós harcai során a mind erősebbé váló és fokozatosan birodalommá növekvő oszmán-török fejedelemség sorra legyőzte szomszédjait: bekebelezte az egykori Szeldzsuk Birodalmat, és Bizánc rovására növelte kis-ázsiai területeit.

1305–1377: a pápák avignoni tartózkodásának időszaka

Az egyházfők több mint hetven évre Dél-Franciaországba tették át székhelyüket, s a francia politikai érdekek befolyása alá kerültek. – IV. Szép Fülöp francia király éles ellentétbe került VIII. Bonifác pápával, amikor háborús költségeinek fedezésére megadóztatta az egyházat. A pápa halála után, 1305-ben a francia és olasz pártra szakadt kardinálisok a királlyal jó kapcsolatban lévő bordeaux-i érseket választották meg pápának, aki az V. Kelemen nevet vette fel. Az új pápa a kardinálisok legnagyobb meglepetésére közölte, hogy koronázása Lyonban lesz. A koronázás után V. Kelemen nem tért vissza

Rómába, hanem székhelyét 1309-ben a dél-franciaországi pápai hűbértartókra, Avignonba tette át. Ezzel kezdetét vette a pápák több mint hetven éves avignoni tartózkodása, amelyet a zsidók babiloni fogságára emlékezve helytelenül avignoni fogságnak is neveznek. Franciaországi tartózkodásuk idején a pápákra az erőskezű francia királyok jelentős befolyást gyakoroltak. V. Orbán pápa 1367-ben visszatért ugyan Rómába, de az ott dúló anarchia miatt hamarosan visszaköltözött Avignonba. A pápák avignoni tartózkodása 1377-ben, XI. Gergely idején ért véget, amikor a pápa visszatért Rómába, és beköltözött a Vatikán épületébe, amely ettől az időtől kezdve lett a pápák székhelye korábbi lakhelyük, az idők során lakhatatlanná vált lateráni palota helyett.

1337: elkezdődik a „százéves háború” az angolok és a franciák között.

Az angolok és a franciák között lezajló konfliktussorozatban az angolok leigázták Franciaországot. A francia király az orléans-i Jeanne d'Arc (Szent Johanna) segítségével kezdte meg birodalmának visszahódítását: 1453-ra az angolokat szinte mindenünnen sikerült kiűznie.

14. sz.: a Moszkvai Nagyfejedelemség 14. századi megerősödése idején a kijevi metropolitai székhely Moszkvába kerül.

14. sz. vége: Timur Lenk csapatai megszállják a Bizánci Birodalom keleti részeit.

Az eltörökösödött mongol uralkodó, Timur Lenk († 1405) katonái a 14. század végén elfoglalták a Bizánci Birodalom keleti részeit, a 15. század elején pedig az oszmán uralkodót is fogságba ejtették.

1378–1417: a nyugati egyházszakadás időszaka

Ebben az időszakban egyszerre két, majd három egyházfő uralkodott. – Az Avignonból visszatérő XI. Gergely halála után a rómaiak a pápaválasztásra egybegyűlt kardinálisoktól azt követelték, hogy itáliai pápát válasszanak. Így VI. Orbán néven Bari érseke lett a pápa († 1389). A választásra késve érkező francia kardinálisok utólag hódoltak ugyan az új pápa előtt, de később az itáliai Anagni városában egybegyűlve érvénytelennek nyilvánították a választást, és egy genfi kardinális választottak meg pápának, aki a VII. Kelemen nevet vette fel († 1394), és Avignonba költözött. A két pápa léte megosztotta egész Európát, politikai kérdéssé lett, hogy melyik uralkodó melyik pápát fogadja el. A helyzet 1409-ben még súlyosabbá vált, amikor a Pisai Zsinatra egybegyűlt kardinálisok a két meg nem jelent pápát letettnek nyilvánították, és helyükbe V. Sándor néven a milánói kardinális választották meg pápának. A másik két pápa (VI. Orbán, illetve VII. Kelemen utóda) azonban nem mondott le tisztségéről, így ekkor már három pápa tartott igényt a pápai trónra.

1414/18: a Konstanzi Zsinat

Ez a zsinat lezárja a nyugati egyházszakadás időszakát, és a szükséghelyzet megoldása érdekében kimondja a „zsinat a pápa fölött áll” elvet.

A zsinatot Zsigmond német-római császár és magyar király sürgetésére hívtak egybe a Bodeni-tó partján lévő városba. A hosszasan elhúzódó tárgyalások eredményeként a három pápa közül egy lemondott, kettőt letettnek nyilvánítottak, s helyükbe 1417-ben Konstanz vásárcsarnokában új pápát választottak V. Márton személyében.

A zsinati atyák határozatot hoztak, mely kimondta, hogy a zsinat egyetemes jellegű, és az egész egyházat képviseli; hatalmát Krisztustól nyerte, és mindabban, ami a hitre, a szakadás megszüntetésére és az egyház reformjára vonatkozik, mindenki, még a pápa is köteles neki engedelmessé válni. Az utóbbi tételt nevezik „a zsinat a pápa fölött áll” (lat. *concilium supra papam*) elvének. Jóllehet ez az elv egy szükségállapot felszámolása végett fogalmazódott meg, a zsinati atyák közül többen úgy vélték, dogmatikai jellegű döntést hoztak, amely az egyetemes zsinatot egyszer s mindenkorra a pápa fölé emeli. Ezt az álláspontot azonban a nyugati egyház később tévesnek nyilvánította.

1431/1445: a Basel–Ferrara–Firenzei Zsinat

A több városban is ülésező zsinat firenzei szakaszának (1439) fő célkitűzése a keletiekkel való egység helyreállítása volt.

1453: az oszmán-törökök elfoglalják Konstantinápolyt.

A törökök a Kelet-római Birodalom helyén fokozatosan létrehozzák az Oszmán Birodalmat.

1456: Hunyadi János Nándorfehérvárnál győzelmet arat az oszmán törökök felett, és ezzel évtizedekre elhárítja az országtól a török veszélyt.

1479: az arab uralom alól felszabaduló Ibériai Félsgzigeten létrejön az egységes Spanyol Királyság.

1492: Amerika felfedezésének éve.

16. sz.: A század elején egy orosz szerzetes megfogalmazza a „harmadik Róma” eszméjét: eszerint az első Róma eretnecségbe esett, a második Róma (Konstantinápoly) a törökök áldozata lett, s már csak Moszkva, a „harmadik Róma” áll egyenesen; negyedik Róma pedig nem lesz.

1517: Nyugaton megkezdődik a lutheri reformáció (Luther 95 tétéle).

A németországi reformáció Martin Luther Ágoston-rendi szerzetes (1483–1546) nevéhez fűződik, aki a Wittenbergi Egyetemen szentírásstudományt tanított. 1517. október 31-én 95 tételt küldött el két illetékes püspöknek és két barátjának. Az első tétel, mely a megtérést sürgeti, jelzi, hogy a reformáció megtérési, megújulási mozgalomként kezdődött. A tételekben megfogalmazott bírálatok háttérben elsősorban a búcsúcédulákkal kapcsolatos visszaélések húzódtak meg.

A búcsú (lat. *indulgentia*: elengedés, elnézés) azt jelenti, hogy az egyház Krisztus érdemei alapján részben vagy egészen elengedi a bűnökért járó ideig-tartó büntetést, azaz megkönnyíti az elégtétel elvégzését például azzal, hogy megrövidíti a vezeklés idejét. A vezeklés fájdalmas és időigényes folyamat, ezért „büntetésnek” tekinthető, hiszen a korábbi bűnös életviteltől való teljes elfordulás a bűnbocsánat elnyerése után sem egyszerű feladat. Az egyház ehhez a fájdalmas vezekléshez ad segítséget, amikor Krisztus megváltó érdemeire hivatkozva arra kéri a mennyei Atyát, hogy a vezeklési idő mérséklésével és a vezeklés módjának megváltoztatásával könnyítse meg a bűnbánó számára az ideigtartó büntetés elviselését (vö. 2 Kor 2, 5-8). Ennek a példának alapján jártak el az első századokban a búcsú gyakorlatát követő püspökök, amikor a vezeklési időt rövidebb, de intenzívebb vezeklésre váltották át, és lehetővé tették az elégtételül kiszabott cselekedet megváltását alamizsnával, pénzadománnyal stb. Az egyház ezt a segítséget akkor is felkínálta, amikor a vezeklési (elégtételi) idő a gyónásban elnyert bűnbocsánatot követő időszakra helyeződött át (6. századtól). A 11. századtól kezdve a nyugati egyház püspökei gyakorta buzdították a bűnbánó híveket arra, hogy vegyenek részt bizonyos közhasznú vállalkozásokban (kórházak, templomok építésében, zarándokhelyek létesítésében stb.), mert ezek által részben vagy egészben megszabadulhatnak az ideigtartó büntetéstől, azaz „búcsút inthetnek” a vezeklés fájdalmas folyamatának. A 13. századtól tanítja a nyugati egyház, hogy a búcsút fel lehet ajánlani halottak javára is. – A búcsúcédula vagy gyónási levél (amelyet bizonyos pénzadomány ellenében bárki megszerezhetett önmaga vagy mások számára) valójában arra adott lehetőséget

birtoklójának, hogy életében egyszer olyan papnál végezhesse szentgyónását, akinek a pápától felhatalmazása volt teljes búcsú engedélyezésére. – A búcsúkkal kapcsolatos tanítás azonban súlyos visszaélések forrásává is vált: haszonleső emberek búcsúcédulákat hamisítottak, anyagi nyereszkedésre használták fel, ami a tömegekben megerősítette azt a tévhitet, miszerint a bűnbocsánatot és a büntetés elengedését pénzen meg lehet venni. Ezért mondja Luther: a búcsút hirdető „Emberi balgaságot hirdetnek, amikor azt mondják, hogy mihelyt a ládába dobott pénz megcsörren, a lélek azonnal a mennybe száll. Csak annyi bizonyos, hogy a ládában megcsörrenő pénz által nagyra nőhet a haszonlesés és a kapzsiság. (27-28. tétel). A reformátor fellépésére közvetlen alkalmat egyébként az a búcsú adott, melyet II. Gyula pápa († 1513) a római Szent Péter-templom építéséhez szükséges pénz előteremtésére hirdetett meg.

1519: német-római császárrá lesz Habsburg V. Károly, spanyol király, aki Európában uralt területeinek (Spanyolország, Német-római Császárság, Burgundia, Németalföld, Nápoly-Szicíliai Királyság, Szardínia) és az amerikai spanyol gyarmatoknak köszönhetően hatalmas méretű birodalmat épít ki, amelyben a mondás szerint „sosem nyugodott le a nap”.

1521: Luther Márton kiközösítése

Luther 1520-ban három vitairatot jelentetett meg: A kereszténység állapotának megjavításáról a német nemzet nemességéhez; Az egyház babiloni fogságáról; A keresztény ember szabadságáról. Mivel ezekben folytatta az egyház bírálatát, X. Leó figyelmeztető bullát küldött neki: ám Luther ezt az egyházi törvénykönyvvel együtt nyilvánosan elégette. 1521-ben a pápa eretneknek nyilvánította, és kiközösítette őt az egyházból (ezt a kiközösítést csak II. János Pál pápa vonta vissza 1983-ban). Habsburg V. Károly császár megidézte Luthert a wormszi birodalmi gyűlésre (1521). A reformátor azonban látva a mögötte álló, őt támogató tömegeket, a császár színe előtt sem vonta vissza tanait, ezért itt is kimondták rá a birodalmi átkot, ami azzal a következménnyel járt, hogy bárki büntetlenül megölhette volna. Luther a szász választófejedelemnél, Wartburg várában talált menedéket. A fejedelmek, kik Luther oldalán álltak, abban reménykedtek, hogy a küszöbön álló események révén Róma politikai ereje Németországban gyengülni fog. – A kiközösítést II. János Pál pápa 1983-ban vonta vissza.

1526: a mohácsi vereség és Magyarország két részre szakadása

I. (Nagy) Szulejmán (1520–1566) oszmán szultán csapatai Mohácsnál megsemmisítő csapást mértek a magyar nemesi seregre. Az ütközetben elesett Tomori Pál kalocsai érsek, a sereg fővezére is, és a menekülő II. Lajos király is életét veszítette. Ezt követően az ország két részre szakadt: a nyugati és északi részek I. Habsburg Ferdinánd, a keleti területek pedig I. (Szapolyai) János erdélyi vajda kezére kerültek. A megosztott Magyarországon a két király között megkezdődött a versengés a trón egyedüli birtoklásáért.

1530: az Ágostai (Augsburgi) Hitvallás megszületése

Az 1529-es speyeri német birodalmi gyűlésen a katolikus rendek (a főpapok, a főnemesek, a nemesek és a városok képviselői) az új hit terjesztésének tilalmát szorgalmazták azzal, hogy kimondták: Luther követői megmaradhatnak új vallásukban, de hitüket nem terjeszthetik. Az újhíttű birodalmi rendek azonban tiltakozást (lat. *protestatio*) nyújtottak be az őket sújtó határozatok ellen. Innen kapták a reformáció hívei a protestáló, tiltakozó, azaz a protestáns elnevezést. A reformáció lutheri irányát a latin *evangelicus* (evangéliumi) szó alapján magyarul evangélikus vagy augsburgi evangélikus irányzatnak is nevezik.

Luther Márton követői az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlésen benyújtották és német nyelven felolvasták az Augsburgi (magyarul: *Ágostai*) Hitvallás szövegét, amelyet Luther tanítása és útmutatásai alapján Melancthon nevű munkatársa állított össze. Habsburg V. Károly császár elutasította a protestáns hitvallást. A császár katolikus politikája ellen a német protestáns fejedelmek és a protestáns városok Schmalkalden városában 1531-ben létrehozták a Schmalkaldeni Szövetséget. Németország vallási szempontból kettészakadt, és a reformáció rohamosan terjedt. Mivel a katolikusok és a Luthert támogató fejedelmek tárgyalásokon nem tudtak megegyezni, a döntést az evangélium szellemét megtagadva a fegyverekre bízta. 1546-ban kitört a schmalkaldeni háború, amelynek 1555-ben az augsburgi vallásbéke vetett véget.

Luther megújulási mozgalmának főbb eszméit az „egyedül a Szentírás”, az „egyedül a kegyelem”, az „egyedül Krisztus”, és az „egyedül a hit” vezérelvekben szokták összefoglalni. Az egyedül vagy kizárólag szónak a latinban a „sola” kifejezés felel meg. Ennek alapján beszélünk 4 „sola”-ról,

amelyekhez egyes történészek ötödikként a „kizárólag Istené a dicsőség” (lat. *soli Deo gloria*) elvet is hozzákapcsolják.

Egyedül a Szentírás (lat. *sola Scriptura*): e kifejezés azt jelenti, hogy az isteni kinyilatkoztatás forrása csak a Biblia: ha valamit a Bibliából nem lehet igazolni (mert csupán a szóbeli hagyomány tanúsítja), az nem tartozhat a keresztény hit lényegéhez. Ennek az alapelvnek hirdetésekor Luther nem vette figyelembe egyrészt azt, hogy például a kánon (a bibliai könyvek jegyzéke, amelyet az egyház elfogadott) nem igazolható magából a Bibliából, másrészt arra sem gondolt, hogy a Biblia szövege a szóbeli hagyomány írott formája. Az egyedül a Szentírás vezérelv alapján Luther például a 7 szentség közül csak hármatot fogadott el krisztusi alapításúnak: a keresztséget, az úrvacsorát (oltáriszentséget) és bizonytalanokodva a bűnbocsánat szentségét.

Egyedül a kegyelem (lat. *sola gratia*): e szókapcsolat azt fejezi ki, hogy csak Isten kegyelméből igazulhatunk meg, mert az áteredő bűn annyira megrontotta emberi természetünket, hogy önmagunk erejéből képtelenek vagyunk üdvös cselekedetek végrehajtására. Luther ezt azokkal szemben hangsúlyozza, akik úgy gondolják: az ember oly módon is együttműködhet Isten kegyelmével, hogy az üdvös cselekedetnek egy részét ő, a másik részét pedig Isten végzi el.

Egyedül Krisztus (lat. *solus Christus*): e kifejezés azt jelenti, hogy az ember megigazulása egyedül Krisztus megváltó érdeme által lehetséges. A reformátor ezt azokkal szemben emeli ki, akik szerint az ember Krisztustól függetlenül, önmaga erejében is szerezhethet érdemeket üdvösségének elnyerése érdekében. – A szentek nem lehetnek közbenjárók: Luther elsősorban nem a szentek tiszteletét utasította el, hanem a szentek közbenjárását kérő imát. Nem tartotta kizártnak, hogy a szentek a mennyben imádkoznak értünk, de úgy gondolta, ebből nem következik, hogy pártfogóként és közbenjáróként kell tisztelnünk őket (vö. Schmalkaldeni Cikkék II. rész 2). Szerinte a szentek valódi tisztelete hitük és tetteik követésében áll: a Szentírás ugyanis nem tanítja azt, hogy fohászkodjunk a szentekhez és segítséget kérjünk tőlük, mert egyedül Krisztust állítja eléink közbenjáróul és szószólóul (vö. Ágostai Hitvallás 21). – Ez Mária esetében is érvényes. Luther elfogadta a Jézus anyjának szüzességét és istenanyaságát megfogalmazó korábbi zsinati határozatokat. Úgy gondolta, Mária méltóságát az adja, hogy Isten őt, a „méltatlan” asszonyt választotta ki arra, hogy Fiának földi anyjává legyen. Am a reformátor úgy vélte, nem akkor tiszteljük igazán Máriát, ha mennyei királynőként magasztaljuk, hanem ha követjük hitének, Isten és Krisztus iránti nyitottságának példáját. Ez a Krisztusra mutató Mária-tisztelet a magyarázata annak, hogy Luther megengedte követőinek az Urunk születésének hírüladása, a Szűz Mária látogatása Erzsébetnél (magyar nevén: Sarlós Boldogasszony) és az Urunk bemutatása (magyar nevén: Gyertyaszentelő Boldogasszony) ünnepek megtartását. Ugyanakkor Mária címei közül helytelenítette a mennyek királynője, a közvetítő, az engesztelő, a szószóló stb. megnevezéseket, vagyis azokat, amelyek szerint Krisztussal azonos szintre emelik Máriát, vagy feledtetik Krisztus egyedüli közbenjáró szerepét.

Egyedül a hit (lat. *sola fides*): e szóösszetétel arra utal, hogy megigazulásunkat és üdvösségünket egyedül a Jézus Krisztusba vetett hit által nyerhetjük el (vö. Róm 3, 22-28). Ha hiten csupán az igehirdetés elfogadását, vagyis olyan hitet értünk, amely a remény és a szeretet jócselekedeteitől elválasztva a Biblia szerint is halott (vö. Jak 2,17), Luther formulája nyilvánvalóan nem kielégítő. A reformátor azonban a hit kifejezést tágabban értelmezi: hiten Isten ingyenes ajándékát érti, amely egészen áthatja az ember lényét, és képessé teszi őt a jócselekedetekre. Ennyiben az ember megigazulása valóban egyedül a hittől függ. – A hit fontosságát azért hangsúlyozza, mert a szentségek kiszolgáltatására vonatkozó korabeli igehirdetés és gyakorlat azt a hamis benyomást keltette, hogy a szentségek mágikus szertartásokként, automatikusan (a szentséggel élő ember állásfoglalása nélkül), pusztán a végrehajtott rítus erejében (lat. *ex opere operato*) fejtik ki hatásukat. Megjegyezzük, hogy a korabeli teológusok valóban beszéltek arról, hogy a szentség a rítus erejénél fogva fejt ki hatását, de ezzel nem a szentséggel élők hitének felesleges voltát akarták hangsúlyozni, hanem azt, amit Luther is elfogadott: a szentségeket végső fokon mindig Krisztus szolgáltatja ki, tehát hatékonyságuk nem függ attól, hogy a kiszolgáltató pap erkölcsileg milyen életet él.

1534: Megjelenik VIII. Henrik, angol király egyházfőszégi rendelete (az angol reformáció kezdete).

1541: Buda bevétele és Magyarország három részre szakadása (a Habsburgok által kormányzott Királyi Magyarország; a török hódoltsági területek; a Tiszántúl keletre eső részeivel kiegészült korlátozott önállóságú Erdély).

1563: A Heidelbergi Káté és a kálvini reformáció

A svájci reformáció főként Kálvin János (1509-1564), francia jogtudós nevéhez fűződik, aki párizsi tanulmányai folyamán ismerkedett meg Luther eszméivel. 1541-től Genfben kezdte meg a lutheránusokétól eltérő új istentiszteleti rend és egyházszerkezet kialakítását. A kálvinista teológusok által összeállított Heidelbergi Káté, valamint Kálvin korábbi műve (A keresztyén vallás rendszere; lat. *Institutio religionis christianae*) alapján körvonalazhatók a lutheri és a kálvini tanítás jelentősebb különbségei.

Az „egyedül a Szentírás” elvet Kálvin is vallja. Ő azonban Luthertől eltérően csak két szentséget ismer el krisztusi alapításúnak: a keresztséget és az úrvacsorát.

Az „egyedül a kegyelem” elvet Kálvin a kettős előre (eleve) rendelés félreérthető tanításával hangsúlyozza: „Eleve elrendelésnek – írja – az Isten azon örök elhatározását nevezzük, amellyel önmagában elvégezte azt, hogy akarata szerint mi történjék minden egyes emberrel. Isten ugyanis nem egyforma állapotra teremt mindenkit, hanem némelyeket az örök életre, másokat pedig az örök kárhozatra rendelt már kezdettől fogva” (Institutio 3,21,5). Isten korlátlan hatalmát és az üdvösség ingyenes, ajándék jellegét kiemelve azt állítja, hogy az örök életre vagy a kárhozatra rendelés nem az ember érdemeinek előre látása alapján történik, hanem azért, mert Isten így akarja (vö. Institutio 3,23,1; Róm 9, 14-21). Ugyanakkor azt is állítja, hogy ez az előre rendelés nem szünteti meg az ember szabadságát: a kárhozatra rendelt emberek szerinte is maguk idézik elő romlásukat (vö. Institutio 3,24).

Az „egyedül Krisztus” kifejezésen Kálvin is azt érti, hogy az ember megigazulása egyedül Krisztus megváltó érdeme által lehetséges. – A szentek tiszteletéről szóló tanítását az 1566-ban megjelent református hitvallás így összegzi: Krisztus élő tagjait nagyra becsüljük, testvéreinkként szeretjük őket, és követjük példájukat. Ám nem kell őket „imádni” és segítségül hívni: Isten és az ember között ugyanis csak egyetlen közbenjáró van, az ember Krisztus Jézus (vö. Második helvét hitvallás 5). – A Mária-tiszteletet illetően Lutherhez hasonlóan vélekedett. Abból kiindulva, hogy egyetlen közbenjárónk és üdvözítőnk Krisztus, tiltakozott az ellen, hogy Jézus anyját a világ üdvösségének, reménységnek vagy a bűnösökért közbenjáró ügyvédnek nevezzük. Feltehetően látott olyan képeket, amelyekeken Mária palástjával védi az embereket a haragvó Atyaisten nyilai ellen. Nem csoda, hogy ostromozta azt a felfogást, amely szinte szembeállítja Máriát Istennel, és azt várja tőle, hogy anyai jogaira hivatkozva befolyást gyakoroljon Krisztusra.

Az „egyedül a hit” elvet Lutherhez hasonlóan értelmezi: hiten nem csupán a remény és a szeretet cselekedeteitől elválasztott hitet érti, hanem Isten ingyenes ajándékát, amely egészen áthatja az ember lényét, és képessé teszi őt a jócselekedetekre.

1563: a „Harminckilenc cikkely” (ang. *Thirty-Nine Articles of Religion*) és az anglikán reform véglegesítése

Az anglikán vallás (az anglikanizmus) a Brit-szigetek Angliájában VIII. Henrik (ur. 1509–1547) és utódainak uralkodása alatt jött létre. Az anglikanizmust a lutheri és kálvini irány mellett a reformáció harmadik típusának szokás tekinteni.

VIII. Henrik eleinte hithű katolikusnak mutatkozott. „A hét szentség bizonyítása” című művében Lutherrel szemben védelmezte a szentségekre vonatkozó katolikus tanítást, amiért X. Leó pápa „a hit védelmezője” megtisztelő címet adományozta neki. Miután azonban VII. Kelemen pápa nem volt hajlandó semmisnek nyilvánítani Aragóniai Katalinnal kötött házasságát, és nem járult hozzá, hogy Henrik második házasságot kössön udvarhölgyével, Boleyn Annával, a király szakított Rómával: 1531-ben az angol papság általános gyűlése – melyre a király erőteljesen befolyást gyakorolt – Henriket az angol egyház fejének mondta ki. A király titokban megkötötte második házasságát, majd 1534-ben kibocsátotta egyházfőségi rendeletét. Ez a parlament által is megszavazott törvény kimondta, hogy az angol egyház egyetlen feje a király, aki a hit tisztaságának őre, és az eretnekek elleni küzdelem vezére. Henrik halálbüntetés terhe mellett követelte, hogy hivatalnokai és papjai tegyenek esküt az egyházfőségi törvényre, és ismerjék el második házasságát. A püspökök és a papok közül sokan megtették ezt, főleg azért, mert a római pápa primátusát nem isteni eredetű, hanem történetileg kialakult hivatalnak tekintették. VIII. Henrik uralkodása alatt Angliában csak a reformáció politikai programja (a katolikus egyház világi hatalmának megszüntetése, vagyonának elkobzása és az angol államegyház létrehozása) teljesült, mert a saját hithűségét meggyőződéssel valló király akadályozta a reformáció vallási eszméinek terjedését, és kegyetlenül üldözte a protestánsokat.

A protestantizmus bevezetése csak VI. Eduárd († 1553) uralkodása alatt kezdődött meg. Cranmer Tamás canterburyi érsek († 1556) irányításával protestáns szellemben átalakították a liturgiát, a templomokból eltávolították a képeket, és a nép részvétele nélküli miséket megszüntették.

A VIII. Henrik első házasságából született Tudor Mária (ur. 1553–1558) kemény kézzel megkísérelte a katolikus vallás korábbi állapotának visszaállítását (ezért őt Katolikus vagy Véreskezű Mária néven is emlegetik a történészek). A reformáció terjedését azonban ő sem tudta megakadályozni.

I. Erzsébet (ur. 1558–1603), VIII. Henrik második házasságából származó leánya, szembefordult a katolikusokkal, mert a pápa nem ismerte el törvényes uralkodónak. Azokat a püspököket, akik megtagadták a királynő egyházfői hatalmára tett esküt, börtönbe záratta, és helyükbe hozzá hűséges püspököket nevezett ki. Az átalakított hierarchia élére, azaz a canterburyi érseki posztra Parker Mátét állította, akit a Cranmer-féle átalakított liturgia szerint szenteltek püspökké. Mivel Róma Parker püspökszentelését érvénytelennek tekintette, az általa felszentelt püspökök szentelésének érvényét sem tudta elfogadni. Az anglikán vallás tanrendszerét 1563-ban véglegesítették, amikor az angol klérus gyűlése elfogadta a „Harminckilenc cikkelyt” és az ebben megfogalmazott hitvallást.

1545/63: az észak-itáliai Trento (német nevén: Trient) városáról elnevezett Trienti Zsinat időszaka

2) Az egyházi hierarchia az 1215 és az 1545/63 közötti időszakban

A 13–16. század közötti időszak során a korábban kialakult egyházi hierarchia fokozatainak értelmezése Nyugaton főként a papi és a püspöki hatalom különbségének magyarázatában változott. Egyre határozottabbá vált az a felfogás, hogy a papszentelés elsősorban a konszekráló hatalmat közvetíti (vagyis képessé teszi a felszenteltet, hogy az eukharisztikus lakomán a Szentlélek az ő kérésére jelenítse meg Krisztust), a püspökszentelés pedig az egyház kormányzására ad teljhatalmat.

A reformátorok a papszentelést nem tartották a Bibliából igazolható szentségnek, a pap fő feladatát az igehirdetésben látták, és a pappal egyenrangú püspök különleges szerepét az egyházkormányzati és felügyeleti tevékenységben jelölték meg.

Luther követői a látható egyházzól és az egyház szervezetéről beszélve hangsúlyozták a keresztyén emberek általános (egyetemes) papságát, de nem vetették el teljesen a katolikus egyházban kialakult szolgálati papságot és hierarchiát sem. Véleményük az volt, hogy a püspök és a presbiterek (pásztorok vagy lelkészek) hivatalának megkülönböztetése emberi jogrenden alapszik, történeti fejlődés eredménye. Nem vitatták, hogy a kialakult gyakorlat szerint a püspök kiváltsága lett a gyülekezetek lelkészeinek felszentelése. Annak okát, hogy eltértek e gyakorlattól, a katolikus püspökök ellenállásában jelölték meg, akik nem voltak hajlandók protestáns lelkészeket felszentelni (vö. Melancton: Az Ágostai Hitvallás apológiája 14, 24-25). Luther megállapította: „nekünk magunknak kell majd alkalmas személyeket felavatnunk erre a szolgálatra” (Schmalkaldeni Cikkék III. rész). Mivel a lutheránusok meg akarták őrizni a püspökből, papokból és diakónusokból álló hármas hierarchiára emlékeztető egyházkormányzati szervezetet, a lutheri egyházkormányzati modellt a görög *episzkeposz* (felügyelő, püspök) szó alapján episzkopális egyházzervezetnek nevezzük.

Az egyház Kálvin szerint is Krisztus titokzatos teste: ebből nyilvánvaló, hogy csak egyetlen egyház lehet (vö. Institutio 4,1,2). Lutherhez hasonlóan Kálvin is hangsúlyozza a hívők általános papságát, és bibliai alapokra (vö. Ef 4,11; 1 Kor 12,28; Róm 12, 7-8) hivatkozva beszél az egyházkormányzatot alkotó különféle szolgálatokról: a pásztorok, a tanítók, a „vének” (presbiterek) és a diakónusok hivataláról is (vö. Institutio 4,3,4-16). Az egyházkormányzat területén Kálvin – Lutherrel ellentétben – nem akarja megőrizni a katolikus egyházban kialakult, püspökből, papokból és diakónusokból álló hierarchiát, mert szerinte az apostoli egyházban az egyházkormányzat demokratikusabb jellegű volt. Úgy gondolja, a keresztyén közösségeket eredetileg egyháztanácsok, úgynevezett presbitériumok irányították. E presbitériumok tagjai a pásztorok és a gyülekezet tekintélyes férfi tagjai közül választott vének voltak (vö. Institutio 4,3,8). A reformátor ezt az ősi egyházkormányzati mintát ajánlja követőinek, akik sokféle változatban valósították meg a presbitérium szóról elnevezett presbiter-zsinati vagy presbiteriánus egyházkormányzati modellt.

A pásztorok (vagy lelkészek) feladata az igehirdetés és a szentségek kiszolgáltatása. A pásztorokat időnként presbitereknek vagy püspököknek is nevezi. Úgy gondolja, hogy eredetileg a püspök (gör. *episzkeposz*) hivatala és méltósága tekintetében nem állt oly módon a többi presbiter fölött, mint később, amikor már kialakult az egyszemélyi püspöki vezetés intézménye. A pásztorokat (és így a püspököket is) a gyülekezetek pásztor-presbiterei kézfeltétel által szentelték föl hivatalukra (vö. *Institutio* 4,3,16).

A tanítók (vagy doktorok) a presbitereknek az a csoportja, melynek feladata kizárólag az Írás magyarázata, értelmezése, illetve a hitoktatás. A tanítókat ugyancsak a pásztorok szentelték fel kézfeltétellel (vö. *Institutio* 4,3,16).

A vének (vagy világi presbiterek) testülete az erkölcsökre felügyelt, és fegyelmi ügyekben járt el (vö. *Institutio* 4,4,1). A véneket nem szentelték fel, hanem választották.

A diakónusok feladata az alamizsna kiosztása és a szegények gondozása (vö. *Institutio* 4,3,9). A pásztorokhoz és a tanítókhoz hasonlóan ők is lelkészi kézfeltétellel kapták meg hivatalukat (vö. *Institutio* 4,3,16).

Az észak-itáliai Trento (német nevén: Trient) városában megtartott Trienti Zsinat (1545/63) a reformátorokkal szemben védelmezte azt a tanítást, amely szerint a papszentelés Krisztustól rendelt szentség, ugyanakkor nem tisztázta azt a kérdést, hogy a püspök valóban csak egyházkormányzati, felügyeleti szerepét illetően különbözik-e a paptól, aki a szentelésben már elnyerte a konszekráló hatalmat.

Megjegyzés: A cölibátus nyugati gyakorlatában és törvényének megtartásában a Trienti Zsinatig terjedő időszakban is nagyon sok visszaélés történt. Bár a papok és főpapok többsége igyekezett hűségesen megtartani a szenteléssel összekapcsolt nőtlenségi fogadalmat, akadtak köztük olyanok is, akik megnősültek, vagy ágyasságban (lat. *concupinatus*) éltek. A tartományi és egyetemes zsinatok újra és újra megkísérelték, hogy a papság erkölcsi életét ezen a területen is tisztábbá tegyék, átütő sikereket mégsem értek el. Előfordult, hogy a nős papokat püspökeik a paphiány miatt fel sem függesztették állásukból, miként ez a reformáció idején hazánkban is történt. – A reformátorok éppen az ilyen visszasságokra is hivatkozva tagadták a cölibátus értékét. – A Trienti Zsinat elutasította a reformátorok álláspontját, és a cölibátus törvényét megerősítve érvénytelennek nyilvánította a nagyobb egyházi rendekben élők, illetve az ünnepélyes fogadalmat tett szerzetesek megkísérelt házasságát.

3) Az egyház területi és szervezeti tagolódása 1215 és 1545/63 között

A területi és szervezeti tagolódás szempontjából az egyház ebben a korszakban is megosztott maradt: a keleti részt a konstantinápolyi ökumenikus pátriárka tiszteletbeli elsőbbségét elfogadó patriarchátusok és katolikusok alkották, a nyugati egyházat pedig a római pápa főségét elismerő keresztény közösségek.

14-15. század: a nyugati egyház szervezetében pápák avignoni tartózkodása, majd a nyugati egyházszakadás okozott súlyos zavarokat. A Konstanzi Zsinaton a bíborosok megfogalmazzák a „zsinat a pápa fölött áll” elvet.

1453-ban, Konstantinápoly elestével a keleti egyház jelentős része a törökök uralma alá került. A leigázott népeket felekezeti nemzetiség (törökül: *millet*) alapján megkülönböztető oszmán hatalom felügyeleti jogot adott a görög és az örmény millet vezetőinek.

A konstantinápolyi Phanar városrészben székelő ökumenikus pátriárka az Oszmán Birodalmon belül élő bizánci szertartású keresztények (görögök, bolgárok, románok, szerbek, dél albánok) fölött gyakorolt felügyeletet, a szintén Phanarban élő örmény pátriárka pedig a birodalom területén lakó örményeket fogta össze.

14-16. sz.: A keletiekkel való egység helyreállítására tett kísérletek csak részleges eredményeket hoztak. A 14. és a 15. században a ciliciai örmények nyilvánították ki egyesülési szándékukat, a 15. század közepén a nyugati szír (antióchiai) közösségből kiváló Maronita Katolikus Egyház, a 16. század közepén pedig a keleti szír eredetű Káld Katolikus Egyház fogadta el a római pápa

főségét. A 16. század elejétől Keleten egyre nagyobb szerephez jutott a moszkvai metropolita által irányított orosz egyház, amint ezt a „Harmadik Róma” eszméjének fölvetődése is tanúsítja.

A 16. században megjelentek a reformáció keresztény egyházai, amelyek tanbeli és szervezeti szempontból egyaránt kivonták magukat a római pápa fősege alól.

4) A római püspöki szék helyzete 1215 és 1545/63 között

A római püspöki szék betöltése a kardinálisok feladata volt, akiket a 13. századtól bíborszínű öltözékük alapján bíborosoknak is neveztek. A világi hatalmak befolyásának kiküszöbölése érdekében az 1274-es II. Lyoni Zsinat szabályozta a pápaválasztás módját: eszerint a választásnak a jövőben a külvilágtól és annak befolyásától elzárt helyiségben (lat. *conclave*) kell történnie. A bíborosi testület jelentősége a pápák avignoni tartózkodása és a nyugati egyházszakadás idején megnőtt: a kardinálisok maguknak követelték az egyetemes zsinat összehívásának jogát.

A keletiek a Firenzei Zsinatnak (1439) köszönhetően újra elfogadták a pápa tiszteletbeli elsőbbségének gondolatát.

1542: a Pápai Inkvizíció felállítása. III. Pál pápa a korábbi püspöki inkvizíciók helyébe felállította a pápai inkvizíciót, amely „A Római és az Egyetemes Inkvizíció Szent Kongregációja” (lat. *Sacra Congregatio Romanae et Universalis Inquisitionis*) nevet kapta. Az új intézmény fő feladata a reformáció visszaszorítása és a hit tisztaságának megvédése lett.

16. sz.: Az apostoli kor gyakorlatát felelevenítő reformáció egyházai még a pápa tiszteletbeli elsőbbségét sem fogadták el.